

Dagmara Tomczyk

ORCID: 0000-0003-2017-3956

Uniwersytet Wrocławski

Poszerzanie pola i nowe wyzwania

<https://doi.org/10.19195/0867-7441.28.16>

Recenzja: Elżbieta Winiecka, *Poszerzanie pola literackiego. Studia o literackości w Internecie*, Universitas, Kraków 2020, ss. 420.

Słowa kluczowe: historia literatury, Internet, literatura elektroniczna, literatura polska, pole literackie

Keywords: history of literature, the Internet, digital literature, Polish literature, literary field

Czy w dobie Internetu literatura rzeczywiście traci rangę i znaczenie? W książce *Poszerzanie pola literackiego. Studia o literackości w internecie* Elżbieta Winiecka przygląda się związkom między literaturą a światem cyfrowym, by wskazać, że zachodzące obecnie rozmaite przemiany nie zawsze należy wartościować negatywnie. Jak jednak podkreśla, aby dostrzec korzystny wpływ nowych technologii na rozwój literatury i sztuki, konieczne jest porzucenie zawężonej, tekstocentrycznej definicji literackości, gdyż ma ona dziś ograniczony potencjał poznawczy¹.

Głównym przedmiotem zainteresowania badaczki jest literatura elektroniczna, której, jak mówi, nie sposób rozpatrywać przez pryzmat pola literackiego rozumianego za Pierre'em Bourdieu jako autonomiczne — teksty cyfrowe należą bowiem do różnych pól jednocześnie². Mimo to Winiecka odwołuje się w swojej

¹ Słabnące zainteresowanie czytelnictwem literatury nieraz utożsamia się z rozwojem nowych technologii. Badacze zainteresowani humanistyką cyfrową niejednokrotnie podkreślali jednak, że tego rodzaju twierdzenia są w dużej mierze nieuzasadnione. Zob. np. polemikę Scotta Rettberga z tezami przedstawionymi w głośnych raportach *Reading at risk* (Czytanie zagrożone) i *To read or not to read* (Czytać albo nie czytać), opublikowanych przez amerykańską agencję rządową National Endowment for the Arts (NEA); *idem*, *Budowanie wspólnoty wokół literatury elektronicznej*, „Teksty Drugie” 2015, nr 3, s. 135–155.

² Autorka używa synonimicznie określeń: literatura elektroniczna, cyfrowa, digitalna czy e-literatura.

rozprawie do teorii francuskiego badacza, podkreślając, że do pewnego stopnia można ją uznać za przydatną również w studiach nad tekstami digitalnymi:

Bardziej aniżeli zachowanie autonomii tego pola interesuje mnie jego interferencja z polem mediów, polem artystycznym, ale też polem nauki i technologii. Utwory powstające na przecięciu tych obszarów, choć osłabiają tożsamość i autonomię pola literatury, otwierają zarazem nowe możliwości rozwoju zjawisk o genezie literackiej.

Jeśli zatem odwołuję się do socjologicznej formuły pól Pierre’a Bourdieu, to dlatego, że — mimo wszystkich zastrzeżeń — pozwala ona obrazowo i sugestywnie zaprezentować status interesujących mnie zjawisk. Badanie przedmiotów kulturowych, zwłaszcza tak złożonych i transgresyjnych jak literatura i sztuka digitalna, powinno się odbywać z uwzględnieniem nie tylko jednego pola, do którego bywają przypisane, lecz także jego relacji z innymi polami; ze złożonym kontekstem kulturowym, społecznym i ekonomicznym³.

Winiecka wskazuje, dlaczego i na jakich zasadach teksty digitalne, a więc funkcjonujące jedynie w medium cyfrowym, można uznać za literackie. Odwołuje się w tym celu nie tylko do szerokiej (choć niezwiązanej wprost z nowymi technologiami) definicji literackości sformułowanej przez Edwarda Balcerzana, ale również do interesującej koncepcji Sandy’ego Baldwina⁴. Dla amerykańskiego badacza literackość ma bowiem charakter jedynie wyobrażeniowy i stanowi istotę komunikacji w Internecie. Takie ujęcie jest bliskie samej Winieckiej, ponieważ, jak mówi, jest ono alternatywą spojrzenia *stricte* naukowego. W *Poszerzaniu pola...* wyraźnie zaznacza się więc sceptycyzm wobec wąskich definicji oraz jasno wytyczonych granic przedmiotu badań.

Mówiąc o możliwych sposobach odbioru cyfrowych dzieł czy oddziaływaniu technologii na literaturę, Winiecka w dużym stopniu nawiązuje też do koncepcji takich badaczy, jak Espen J. Aarseth, Piotr Marecki czy Urszula Pawlicka. Przy tym podkreśla ona, że skoro e-dzieła są przykładami „struktur w ruchu” (charakteryzują je przypadek i procesualność), to podczas ich badania/czytania najistotniejsze okazują się skutki wykorzystania medium cyfrowego, status ontologiczny dzieła oraz przebieg lektury (dokonywane wybory, własne wyobrażenia itd.). Zdaniem autorki:

Sam artefakt (struktura i wypełniająca ją materia semiotyczna) pozostaje nie-obecny, niepochwytny, co znaczy, że zamiast poetyki mielibyśmy co najwyżej do czynienia ze swoistą metapoetyką, problematyzującą nieustannie przedmiot swoich badań oraz pozycję wobec niego badacza⁵.

Winiecka zarysowuje też typologię modeli autorstwa dzieł związanych z medium cyfrowym, by ostatecznie wskazać, że — w zależności od zajętej przez autora pozycji — czytelnik może mieć poczucie wpływu na przebieg lektury

³ E. Winiecka, *Poszerzanie pola literackiego. Studia o literackości w Internecie*, Kraków 2020, s. 10.

⁴ Zob. E. Balcerzan, *Literackość. Modele, gradacje, eksperymenty*, Toruń 2013; S. Baldwin, *The Internet Unconscious: On the Subject of Electronic Literature*, New York 2015.

⁵ E. Winiecka, *op. cit.*, s. 91.

e-tekstu albo przeciwnie — może odczuwać, że jego doświadczenie jest całkowicie zależne od komputera. Między innymi w tym kontekście naukowczynie rozważa twórczość Zenona Fajfera, Urszuli Pawlickiej i Łukasza Podgórnego czy Romana Bromboszcza.

Badaczka podejmuje również próbę sformułowania konkretnych postulatów — jej zdaniem dokonujący się obecnie proces poszerzania pola literackiego powinien skłonić literaturoznawców i krytyków (ale też czytelników nieprofesjonalnych) do poszerzania wiedzy i kompetencji, aby sprawniej niż dotychczas poruszać się w sferze technokultury oraz dostrzegać informatyczne, niewidoczne gołym okiem podstawy nowych form komunikacji. Coraz większe zainteresowanie powinny zatem budzić nie tylko specyfika najnowszych technologii oraz jej wpływ na różne sfery życia, lecz także zagadnienia z dziedziny informatyki (na przykład języki programowania). Nie chodziłoby tu jednak o całkowite porzucenie dotychczasowych umiejętności i narzędzi badawczych, ale raczej o ich (nieraz gruntowne) zrewidowanie czy rozwinięcie.

Autorka *Poszerzania pola...* łączy teoretyczny namysł nad granicami literatury i konsekwencjami rozwoju technologicznego z interpretacjami czy krytycznymi omówieniami konkretnych tekstów/projektów digitalnych (lub też zwyczajnie w jakiś sposób związanych z cyfrowym światem). Podjęła też próbę wskazania fundamentalnych różnic między literaturą drukowaną a digitalną oraz ciągłości między nimi. Na uwagę zasługuje w tym wypadku choćby namysł nad awangardowością i statusem twórcy w sferze Internetu. Zaproponowana przez Winiecką typologia modeli autorstwa w sieci (co istotne, osadzona w polskim kontekście) pokazuje zarówno trwałość tradycyjnych wzorców komunikacji nadawczo-odbiorczej (często kwestionowanych tylko pozornie), jak i próby ich twórczego przekształcenia. Jednocześnie w całej rozprawie niezwykle ważny okazuje się kontekst społeczno-polityczny. Badaczka podkreśla związki między sztuką i literaturą digitalną a współczesnymi problemami, zwracając szczególną uwagę na dokonującą się obecnie przemianę kultury 2.0 (opartej na *Creative Commons*) w 3.0. Coraz powszechniejszy staje się bowiem pogląd, że rozwojowi technologii powinny towarzyszyć działania mające na celu troskę o bezpieczeństwo i prywatność użytkowników — a tego rodzaju przedsięwzięcia muszą się oczywiście wiązać z jakąś formą monitorowania treści, które ukazują się w sieci. Zdaniem autorki konsekwencją szybko zachodzących zmian w sferze Internetu jest to, że e-literatura często okazuje się tworem efemerycznym — tym samym, wbrew temu, co zwykło się twierdzić, nie stanowi ona zagrożenia dla literatury w ogóle. Wręcz przeciwnie: „Technologia cyfrowa nie zubaża znaczeń tekstu artystycznego, lecz zmienia jego charakter, poszerzając i modyfikując cechy, które można identyfikować jako literackie”⁶.

⁶ *Ibidem*, s. 7.

Książka jest zatem kolejnym głosem w toczącej się od dawna debacie nad postępowaniem, sztuką zaangażowaną i funkcjonowaniem tekstów literackich w przestrzeni społecznej. Badania Winieckiej wzbogacają jednak tę dyskusję o głębszy namysł nad związkami między polską literaturą, czy życiem literackim, a światem cyfrowym oraz nad konsekwencjami istnienia tychże związków⁷. Początkowo może jednak zaskakiwać dobór niektórych omawianych w publikacji utworów. Jeden z rozdziałów poświęcony jest temu, jak rewolucja cyfrowa i powiązany z nią rozwój kultury masowej oraz popularnej wpłynęły na twórczość najmłodszych polskich poetek — Winiecka przygląda się zatem tekstom takich autorek, jak na przykład Kira Pietrek czy Dominika Dymińska⁸. Rozdział ten — podobnie jak kolejny, dotyczący w całości poezji Anety Kamińskiej — jest jednak przykładem udanej próby osadzenia współczesnej polskiej literatury w kontekście specyfiki medium cyfrowego, internetu czy mediów społecznościowych. Literatura elektroniczna należy w Polsce do rzadkości, toteż nie dziwi, iż Winiecka sięga z reguły po takie teksty, które nie są *stricte* cyfrowe, lecz zostały przeniesione do cyfrowego medium (jak na przykład wiersze Kamińskiej) i/lub pod względem tematycznym dotyczą zmian cywilizacyjnych wywołanych rozwojem technologii⁹.

Ponadto interesującą kontynuację refleksji nad literackością daje rozdział czwarty, w którym autorka pokrótce przywołuje historię polskich literackich poszukiwań cyberawangardy. Ważne okazuje się tu rozróżnienie literatury cybernetycznej (zasadniczo drukowanej, choć czasem występującej też w wersji zdigitalizowanej) i literatury elektronicznej (ściśle związanej ze środowiskiem cyfrowym)¹⁰. Wskazując na prawdziwie rewolucyjny potencjał tej drugiej, Winiecka dowodzi, że nowatorstwo wiąże się tu właśnie z rozmytymi granicami literackości. Nośnik staje się niezbywalną częścią dzieła, a pozbawiony materialności e-tekst zmusza do interaktywności. Odbiorca traci zatem możliwość odwołania się wyłącznie do tradycji i zastanych konwencji oraz reguł interpretacji, które w wypadku obcowania z utworem drukowanym są jedynym i natychmiastowym, niemal intuicyjnym, kontekstem.

⁷ Winiecka rozwija niektóre z zagadnień, które pojawiły się na przykład w książce *Obraz literatury w komunikacji społecznej po roku '89*, red. A. Werner, T. Żukowski, Warszawa 2013.

⁸ Zob. K. Pietrek, *Język korzyści*, Poznań 2010; *eadem*, Poznań 2013; D. Dymińska, *Danke, czyli nigdy więcej*, Warszawa 2016.

⁹ Warto wspomnieć, że pewien wgląd w specyfikę literatury digitalnej daje opublikowany w Internecie darmowy zbiór tomów *Electronic Literature Collection*, w których znalazły się przykładowe e-utwory — w 2006 roku opublikowano pierwszy, wówczas przełomowy, wolumin, kolejne natomiast w latach 2011 i 2016. Zob. *Electronic Literature Collection*, vol. 1–3, red. K.N. Hayles *et al.*, <https://collection.eliterature.org/> (dostęp: 10.03.2021). O tym projekcie przypomina też Winiecka.

¹⁰ Autorka już we *Wstępie* zaznacza, że pojęcie „liternetu”, ukute przez Piotra Mareckiego, jest według niej nieprecyzyjne: „Sugeruje wszak niesłusznie, że nowe formy literackie mogą powstawać wyłącznie za sprawą, pośrednictwem i w środowisku internetu. Dlatego wybieram nazwę »literatura elektroniczna«” — E. Winiecka, *op. cit.*, s. 23.

Poszerzanie pola... nie jest książką całkowicie nowatorską. Sama Winiecka powołuje się zresztą na liczne prace, w których, w mniejszym lub większym stopniu, poruszone zostały podobne kwestie¹¹. Autorce udało się jednak dokonać interesującej syntezy przemian, jakie zaszły dotąd w polskiej literaturze pod wpływem rozwoju cyfrowego świata. Pozycja ta z pewnością może zatem być dobrym wprowadzeniem do problematyki poszerzonego w wyniku rozwoju technologicznego pola. Być może na największą uwagę zasługują jednak pobudzające do dyskusji tezy i postulaty dotyczące odbioru e-literatury — potrzeba rewizji zarówno własnych postaw, jak i wykorzystywanych narzędzi badawczych czy konieczność uczenia się języków programowania (i aplikowania tych umiejętności na gruncie literaturoznawstwa)¹². Warto też zauważyć, że mówiąc o wyzwaniach stojących przed literaturoznawstwem i krytyką literacką w związku z rozwojem e-literatury, Winiecka dotyka w zasadzie zagadnienia kanonu. Badaczka często wskazuje na opór i/lub lekceważące nastawienie badaczy i krytyków wobec twórczości związanej w jakiś sposób z medium cyfrowym — twórczości często postrzeganej jako gorsza, pozbawiona wartości artystycznych i estetycznych¹³. Zagadnienie to można by więc do pewnego stopnia rozpatrywać w kontekście dyskusji nad rolą i wartościami przypisywanymi sztuce popularnej — tym bardziej że szeroko rozumiana popkultura pozostaje stałym punktem odniesienia w omawianej książce.

¹¹ Jednocześnie autorka pomija niektóre istotne pozycje (na przykład książkę Grzegorza Grochowskiego *Tekstowe hybrydy. Literackość i jej pogranicza* z 2000 roku). Ponadto w zestawieniu bibliograficznym brakuje podziałów tematycznych.

¹² Zagadnienia, które porusza w swojej książce Winiecka, pojawiają się w literaturoznawstwie coraz częściej. Warto może przywołać tu słowa Barbary Kaszowskiej-Wandor, według której: „By rozpoznać rzeczywistą nowość pewnych zjawisk, ale też nie proklamować rewolucji tam, gdzie ona po prostu nie nastąpiła, konieczna jest perspektywa nieco szersza niż wąsko zdefiniowane i zaborczo ogrodzone pole badawcze. Niezbędne jest oczywiście poznanie nowych narzędzi, jak choćby — to kwestia podstawowa — języki programowania, ale rudymentarna jest również znajomość narzędzi dawnych” — *eadem*, *Res publica (post)litteraria. Od poetyki wspólnoty do postliteratury*, Kraków 2020, s. 270–271.

¹³ W książce nie znajdziemy jednak wielu konkretnych egzemplifikacji takiego podejścia. Autorka poświęca więcej miejsca jedynie dyskusji, jaka wywiązała się między młodymi krytykami literackimi: Konradem Janczurem i Zofią Król. Winiecka wskazuje, że tekst Janczury był znamiennej, prześmiewczą reakcją na szkic poświęcony nowym gatunkom literackim rozwijającym się na Facebooku, autorstwa Król. Zob. *eadem*, *Co słycać?*, <https://www.dwutygodnik.com/artykul/7299-co-slychac.html> (dostęp: 10.03.2021); *idem*, *Trendy srendy (4): Witamy w dwutygodniku*, <http://archiwum.ha.art.pl/projekty/felietony/5198-trendy-srendy-4-witamy-w-dwutygodniku.html> (dostęp: 10.03.2021).

Bibliografia

Teksty

- Dymińska D., *Danke, czyli nigdy więcej*, Wydawnictwo Krytyki Politycznej, Warszawa 2016.
 Pietrek K., *Język korzyści*, WBPiCAK, Poznań 2010.
 Pietrek K., *Statystyki*, WBPiCAK, Poznań 2013.

Opracowania

- Balcerzan E., *Literackość. Modele, gradacje, eksperymenty*, Wydawnictwo UMK, Toruń 2013.
 Baldwin S., *The Internet Unconscious: On the Subject of Electronic Literature*, Bloomsbury, New York 2015.
 Kaszowska-Wandor B., Res publica (post)litteraria. *Od poetyki wspólnoty do postlitteratury*, Wydawnictwo UJ, Kraków 2020.
Obraz literatury w komunikacji społecznej po roku '89, red. A. Werner, T. Żukowski, Wydawnictwo IBL PAN, Warszawa 2013.
 Rettberg S., *Budowanie wspólnoty wokół literatury elektronicznej*, „Teksty Drugie” 2015, nr 3, s. 135–155.
 Winiecka E., *Poszerzanie pola literackiego. Studia o literackości w internecie*, Universitas, Kraków 2020.

Źródła internetowe

- Electronic Literature Collection*, vol. 1–3, red. K.N. Hayles, S. Rettberg, N. Montfort, S. Strickland, 2006, <https://collection.eliterature.org>.
 Janczura K., *Trendy srendy (4): Witamy w dwutygodniku*, <http://archiwum.ha.art.pl/projekty/felietony/5198-trendy-srendy-4-witamy-w-dwutygodniku.html>.
 Król Z., *Co slychać?*, <https://www.dwutygodnik.com/artykul/7299-co-slychac.html>.

Broadening the Field and New Challenges

Summary

This article discusses the main theses formulated in *Poszerzanie pola literackiego. Studia o literackości w internecie* written by Elżbieta Winiecka. The author of this monograph has noteworthy analysed relations between literature and the digital world. Important research context here is the notion of literariness and the concept of literary field. The scholar also combines theoretical reflection on the boundaries of literature and the consequences of technological development with critical interpretations of specific texts or projects. The great value of this book is the fact that the author places the reflection regarding digital e-literature in the context of Polish literature and culture. Furthermore, Winiecka emphasises the links between art and contemporary social and political problems. Thus, the researcher takes part in the debate on socially engaged art and the functioning of literary texts in the social space.